

Xusniddin NARBUTAYEV,

Renessans ta'lim universiteti karyera markazi rahbari

POETIK OBRAZNING SEMANTIK TRANSFORMATSIYASI

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston xalq shoiri Sirojiddin Sayyid she'riyatida metaforik tafakkurning namoyon bo'lish xususiyatlari hamda poetik obrazning semantik transformatsiyasi tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy manbasi sifatida Sirojiddin Sayyidning "Bu kecha harflarim hazindan hazin" (1990), "Eski tashbeh" (2002), 2002- va 2005-yillarda e'lon qilingan ayrim she'riy matnlari tahlilga tortildi. Tahlil jarayonida "harf", "un", "jadval", "gul", "qon", "soch", "yong'in", "sel", "yomg'ir", "tor", "dunyo", "matal", "masal", "maysa", "g'azal", "bayt" kabi birliklarning she'riy nutqda o'z nominativ chegarasidan chiqib, yangi semantik munosabatlar hosil qilishi aniqlandi. Sirojiddin Sayyid poetik tafakkurining o'ziga xos jihati konkret predmet va hodisalarni insonning ruhiy holati, muhabbat, ayriliq, vaqt, hayot va mavjudlik haqidagi falsafiy mushohada bilan bog'lashida namoyon bo'ladi. Maqolada metafora oddiy badiiy bezak emas, balki poetik mazmunni shakllantiruvchi semantik mexanizm sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Sirojiddin Sayyid, lingvopoetika, metafora, poetik tafakkur, poetik obraz, semantik transformatsiya, ko'chma ma'no, individual uslub, poetik semantika.

Annotation. This article examines the manifestations of metaphorical thinking and the semantic transformation of poetic images in the poetry of Sirojiddin Sayyid, People's Poet of Uzbekistan. As the primary sources, the study analyzes selected poetic texts by Sirojiddin Sayyid published in collections such as "Bu kecha harflarim hazindan hazin" (1990), "Eski tashbeh" (2002), as well as various poems published in 2002 and 2005. During the analysis, it was identified that units such as "harf" (letter), "un" (sound/voice), "jadval" (table/schedule), "gul" (flower), "qon" (blood), "soch" (hair), "yong'in" (fire), "sel" (torrent), "yomg'ir" (rain), "tor" (string), "dunyo" (world), "matal" (proverb), "masal" (fable/tale), "maysa" (grass/sprout), "g'azal" (ghazal), and "bayt" (couplet) transcend their nominative boundaries in poetic speech and generate new semantic relations. A distinct feature of Sirojiddin Sayyid's poetic thinking is manifested in his ability to connect concrete objects and phenomena with human psychological states, philosophical reflections on love, separation, time, life, and existence. The article evaluates metaphor not merely as a conventional artistic decoration, but as a semantic mechanism that shapes poetic content.

Keywords: Sirojiddin Sayyid, linguopoetics, metaphor, poetic thinking, poetic image, semantic transformation, figurative meaning, individual style, poetic semantics.

Аннотация. В статье исследуются особенности проявления метафорического мышления и семантическая трансформация поэтического образа в поэзии народного поэта Узбекистана Сирожиддина Саййида. В качестве основного источника исследования были проанализированы стихотворные тексты Сирожиддина Саййида из сборников «Бу кеча харфларим ҳазиндан ҳазин» (1990), «Эски ташбеҳ» (2002), а также отдельные поэтические тексты, опубликованные в 2002 - 2005 годах. В ходе анализа было выявлено, что такие единицы, как «харф» (буква), «ун» (звук/голос), «жадвал» (таблица/расписание), «гул» (цветок), «қон» (кровь), «соch» (волосы), «ёнғин» (пожар), «сел» (сель/поток), «ёмғир» (дождь), «тор» (струна), «дунё» (мир), «матал» (поговорка), «масал» (басня), «майса» (травка/росток), «ғазал» (газель) и «байт» (бейт), выходя за рамки своей номинативной границы в поэтической речи и образуют новые семантические отношения. Специфическая особенность поэтического мышления Сирожиддина Саййида проявляется в связывании конкретных предметов и явлений с душевным состоянием человека, а также с философскими размышлениями о любви, разлуке, времени, жизни и бытии. В статье метафора оценивается не просто как обычное художественное украшение, а как семантический механизм, формирующий поэтическое содержание.

Ключевые слова: Сирожиддин Саййид, лингвопоэтика, метафора, поэтическое мышление, поэтический образ, семантическая трансформация, переносное значение, индивидуальный стиль, поэтическая семантика.

Badiiy matnning lingvopoetik tabiatini belgilovchi muhim omillardan biri til birliklarining nominativ vazifadan tashqari estetik va obrazli ma'no kasb etishidir. Ayniqsa, she'riy matnda so'zning lug'aviy ma'nosi, kontekstual ma'nosi va poetik mazmuni o'rtasidagi munosabat nihoyatda murakkab xarakterga ega. Shoir borliqdagi predmet va hodisalarni shunchaki nomlamaydi, balki ularni o'zining individual badiiy tafakkuri orqali qayta idrok etadi.

Metafora ana shu qayta idrok jarayonining muhim til vositalaridan biridir. Zamonaviy tadqiqotlarda ham poetik nutqda metafora va uning individual uslubni shakllantirishdagi o'rni alohida tavsiflanadi. Xususan, metaforalar faqat badiiy san'at sifatida qayd qilinmaydi. Metaforik obrazning bir semantik holatdan ikkinchi semantik holatga o'tishi, ya'ni semantik transformatsiya jarayoni ham alohida diqqat qaratishni taqazo qiladi.

Sirojiddin Sayyidning turli yillarda yaratilgan qator she'rlarida shoirning poetik tafakkuridagi ayrim barqaror va takrorlanuvchi modellarni kuzatish mumkin.

"Bu kecha harflarim hazindan hazin" she'rining dastlabki misralari shoir metaforik tafakkurining muhim xususiyatini ko'rsatadi:

*Bu kecha harflarim hazindan hazin,
Un cheksam unlarim uzundan uzun.
Men hech ne so'rmayin, o'zingdan o'zing
Judolik jadvalin tuzib ber menga.*

Ushbu misrada **harf** va **un** odatiy nominativ ma'nosida qolmaydi. Harfning "hazin" bo'lishi mantiqan mumkin emas, chunki hazinlik inson ruhiy holatiga xosdir, bu yerda "harf" orqali lirik subyektning ichki kechinmasi moddiylashtirilgan.

Buni quyidagicha ifodalash mumkin:

ruhiy holat → til birligi → poetik obraz.

"Harflarim hazindan hazin" birikmasida shoir o'zining ruhiy holatini bevosita "men g'amginman" tarzida ifodalash o'rniga uni harflarga yuklaydi. Natijada grammatik jihatdan kesim vazifasidagi "hazin" so'zi semantik jihatdan "harf"ni emas, uning ortida turgan lirik kechinmani tavsiflaydi.

"Unlarim uzundan uzun" misrasida ham shunga yaqin mexanizm kuzatiladi. "Uzun" sifatining tovushga ko'chirilishi tovushning davomiyligi bilan bir qatorda "cho'zilgan iztirob" semantikasini ham yuzaga chiqaradi. Bundan ayonlashadiki, harf – iztirobning yozma shakli; un – iztirobning ovozi shakli. Shu tariqa bir ruhiy holat ikki xil moddiy vosita, yo'l – yozuv va tovush orqali poetiklashtiriladi.

Ushbu she'r matnidagi *Judolik jadvalin tuzib ber menga* misrasi ham alohida e'tiborga loyiq. "Jadval" odatda ma'lumotlarni tartiblash vositasi, "judolik" esa mavhum, hissiy holat. Shoir bu ikki semantik jihatdan uzoq birlikni birliktirib, mavhum hodisani predmetlashtirishga erishadi. Ushbu badiiy nutq davomida *jadval → tartib → hisob → vaqt → judolik* assotsiativ zanjiri shakllanadi.

Bunday kutilmagan semantik birikma poetik ekspressiyani kuchaytiradi. Shoir go'yo ayriliqning kunlari, muddatlari

yoki bosqichlarini hisobga olish mumkin bo'lgan “jadval”ga aylantiradi. Ushbu o'rinda qayd qilinayotgan ushbu metaforaning muhim belgisi – mavhum tushunchani konkret predmetning strukturasi orqali idrok etishdir.

Mazkur she'rning markaziy obrazlaridan biri “gul”dir:

*Dilda shuncha yillar bir gul o'stirdim,
Uni yo'lga solib, yo'ldan ozdirdim,
So'ngra o'sha gulni o'zim to'zdirdim,
Shu gulning qonini ezib ber menga.*

Ushbu she'riy parchada “gul”ni faqat o'simlik tushunchasi sifatida talqin qilish poetik mazmunni to'liq ochib bermaydi.

“Dilda gul o'stirmoq” – muhabbat, umid yoki orzuni qalbda asramoq; “gulni to'zdirish” – shu tuyg'uning barbod bo'lishi; “gulning qoni” esa uning hayotiy mohiyatini anglatadigan individual metaforik birlik sifatida namoyon bo'ladi.

Ushbu poetik nutq ichida quyidagi davomli halqani qayd qilish o'rinni deb hisoblaymiz: *gul* → *muhabbat* → *qalbda asralgan tuyg'u* → *yo'qotilgan tuyg'u* → *iztirob*.

Bunda metaforik obraz bir martalik ko'chim emas, balki butun band bo'ylab rivojlanadigan metaforik tizimni hosil qiladi. Ushbu holat Sirojiddin Sayyid she'riyatida metaforaning alohida so'z darajasidan yuqorilab, matnni tashkil etuvchi semantik mexanizmga aylanishini ko'rsatadi.

Soch obrazi ham o'ziga xos badiiy tasviri va tavsifiga ega:

*Sochlaring tun ichra bir-bir sirlashib,
Oldilar jon-u jahonim birlashib.
Goh qaro yong'in bo'lib yoyildilar,
Gohi selu gohida yomg'irlashib.*

Bu parchada bitta predmet, ya'ni **soch** ketma-ket uch xil tabiat hodisasi bilan bog'lanadi: *soch* → *yong'in* → *sel* → *yomg'ir*.

Qaro yong'in metaforasi sochning rangini va uning lirik subyektga ta'sir kuchini bir vaqtning o'zida ifodalaydi. *Sel* va *yomg'ir* esa sochning yoyilib, harakatlanish holatini boshqa tabiat hodisalari orqali qayta tasvirlaydi. Natijada soch obrazi shunchaki tashqi element emas, balki harakatlanuvchi poetik obrazga aylanadi.

Bu yerda metaforaning asosiy vazifasi – mahbuba jamolinini bezash emas, balki lirik subyektning bu qiyofadan ta'sirlanish darajasini ifodalashdir.

Quyidagi she'riy misraga ham diqqat qaratamiz:

*Menda ko'ngil torlari-yu
senda zulfing torlari,
Zulfingning torlaridan
menga ko'ngil dori.*

Tor leksemasi dastlab musiqa asbobining tarkibiy qismi sifatida anglashiladi. “Ko'ngil torlari” esa inson ruhiyatini musiqa asbobiga o'xshatish asosida yaratilgan metaforik birlikdir. Ushbu metafora keyingi badda yanada rivojlanadi:

*Serjarang yangrar umr ham
ikki tor birlashsa gar...*

Bu yerda “ikki torning birlashuvi” ikki insonning yaqinligi bilan tenglashtiriladi.

Natijada *tor* → *ko'ngil* → *ikki inson* → *munosabat* → *umr* → *musiqa* semantik silsila hosil bo'ladi. Bu kabi badiiy chizgilar Sirojiddin Sayyid poetikasida metaforaning falsafiy mazmun hosil qilish imkoniyatini yorqin ko'rsatishga xizmat qiladi.

Shoirning quyidagi she'riy misralarida “dunyo” bir necha bor turli obrazlarga qiyoslanadi:

*Sochlaringni maydalay,
Bu dunyo bir matalday.*

Keyin:

Bu dunyo bir masalday.

va:

Bu dunyo bir maysaday.

nihojat:

Bu dunyo bir g'azalday.

Bu ketma-ketlik oddiy tashbehlar yig'indisi emas. “Matal”, “masal”, “maysa”, “g'azal” semantik jihatdan turli sohalarga mansub bo'lsa-da, ularning barchasi “dunyo” tushunchasini turli qirralardan ochadi.

Dunyo – matal: hayotning hikmatli va ibratli tabiati.

Dunyo – masal: majoz va yashirin ma'no.

Dunyo – maysa: tiriklik, yangilanish va noziklik.

Dunyo – g'azal: estetiklik, go'zallik va poetik mavjudlik.

Eng muhim jihat shundaki, shoir metaforik qatorni yakunlab, insonning dunyo ichidagi holatini “bayt” orqali ifodalaydi:

*Bir baytida men xorman,
Bir baytida sen zorsan.*

Yuqoridagi she'riy parchalardan ham anglashiladiki, Sirojiddin Sayyid metaforalarini alohida-alohida badiiy san'at sifatida emas, semantik transformatsiyaga ega bo'lgan poetik tizim sifatida talqin qilish mumkin.

Sirojiddin Sayyid she'riyatida metafora shoirning individual poetik tafakkurini namoyon etuvchi asosiy semantik mexanizmlardan biridir. Shoir konkret predmetlarni inson ruhiyati bilan bog'lash orqali ularning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi. “Harf”, “un”, “jadval”, “gul”, “soch”, “tor” kabi birliklar o'z lug'aviy ma'nolarini saqlagan holda yangi poetik mazmun kasb etadi.

Ayniqsa, “dunyo”ning “matal”, “masal”, “maysa”, “g'azal” bilan ketma-ket bog'lanishi shoir metaforik tafakkurining tizimli xususiyatini betakror holda namoyon qiladi.

Ko'rinadiki, Sirojiddin Sayyid poetikasida metafora fikrni bezash vositasi → obraz yaratish vositasi → ruhiy holatni modellashtirish vositasi → falsafiy mazmunni shakllantirish mexanizmi darajasigacha rivojlanadi.

Bu esa shoirning individual uslubini o'rganishda metaforik modellarni alohida tadqiqot obyekti sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi. Bunday yondashuv asosida til birliklari imkoniyatlari va ularning badiiy tafakkurni samarali namoyon qilish vaziyatlari, o'rni va ahamiyati yanada yorqin ayonlashadi hamda xolis baholashga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sayyid S. Tanlangan asarlar. 1–2-jildlar. – Toshkent: Sharq, 2018.
2. Sayyid S. Vatanni o'rganish. – Toshkent: Ma'naviyat, 2013.
3. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.

4. Kilichev B., Rustamova M. Metaforaga xos ba'zi bir xususiyatlar (Sirojiddin Sayyid she'riyati misolida) // Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, 2023. Vol. 3 (1). – B. 12–18.
5. Jiyanova S. Sirojiddin Sayyid she'riyati lingvopoetikasi // Obrazovaniye, nauka i innovatsionniye idei v mire, 2026. Vol. 87 (1). – C. 263–268.
6. Xurramova A.Sh. Sirojiddin Sayyid she'riyatida metaforaning kognitiv-semantik tabiati // Zamonaviy fan: innovatsion yondashuvlar va yosh tadqiqotchilarning dolzarb izlanishlari, 2026. – B. 345–347.
7. Cho'lpon. Asarlar. 4 jildlik. 1-jild: She'rlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994.
8. Yo'ldoshev B. Lingvopoetika asoslari. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
9. Rahimov A. O'zbek she'riyatida badiiy tasvir vositalari. – Toshkent: Fan, 1987.
10. Abdupattoyev M. O'zbek adabiyotida ramz va metafora. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2012.
11. Mirzayev S. O'zbek adabiyotida poetik tafakkur. – Toshkent: Akademnashr, 2015.